

Poznań, 20 .05.2022

Prof. dr hab. Violetta Julkowska

Wydział Historii

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja rozprawy doktorskiej

Mgr Agnieszki Mirosławy Nieszporek

***Pt.: Kolekcja kart pocztowych ks. Stanisława Roehlego jako źródło do poznania
kultury korespondencji pierwszej połowy XX wieku***

Napisanej pod opieką naukową Prof. dr. hab. Macieja Kowalskiego

Podstawa formalno-prawna recenzji

Podstawą prawną do napisania niniejszej recenzji jest **Uchwała nr 2/03/RDNH/2022** podjęta przez Radę Dyscypliny Naukowej Historia Uniwersytetu Gdańskiego w dniu 4 marca 2022 w sprawie wyznaczenia recenzentów w przewodzie doktorskim mgr Agnieszki Nieszporek. Ponadto w recenzji zostanie wykazany sposób i zakres spełnienia przez Doktorantkę kluczowych wymogów, stawianych rozprawom doktorskim w myśl obowiązującej Ustawy (art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, Dz. U. Nr 65, poz.595, z późniejszymi zmianami), do których należą: oryginalność rozwiązania problemu naukowego, znajomość podstaw teoretycznych badanej dziedziny oraz wykazanie się samodzielnością w prowadzeniu badania.

Temat, cel i zadania badawcze rozprawy

Na wstępie należy zaznaczyć, iż Doktorantka Agnieszka Nieszporek dokonała jasnej i adekwatnej względem postawionych celów badawczych tematykacji rozprawy, nadając jej tytuł: ***Kolekcja kart pocztowych ks. Stanisława Roehlego jako źródło do poznania kultury korespondencji pierwszej połowy XX wieku.*** Jest to tym istotniejsze, że podjęte w rozprawie cele i zadania badawcze są złożone i wymagały etapowego, wielostronnego badania kontekstowego materiału źródłowego, jakim jest tytułowa kolekcja kart pocztowych, a ponadto podjęcia działania analityczno-interpretacyjnego. Efektem tej pracy jest uzyskanie jasno wykrystalizowanej perspektywy poznawczej zarówno dla przedstawienia sylwetki ks. Stanisława Roehlego jaki i jego kolekcji w kolejnych rozdziałach rozprawy.

Zasadniczym celem pracy Doktorantki, wyrażonym we wstępie była gruntowna analiza kwantytatywna kolekcji oraz charakterystyka dokonana na podstawie opisu i typologii zbioru pod względem ikonograficznym, językowym, treściowym, obyczajowym i chronologicznym. Kolekcja składająca się z 191 kart pocztowych i 19 kart fotograficznych zgromadzonych przez ks. Roehlego w latach 1904-1959, dodajmy, że całościowo wcześniej nieopracowana, odnaleziona w Domu Księży Emerytów w Zamartem, gdzie właściciel kolekcji mieszkał przez wiele lat i zmarł w 1966 roku. Ta okoliczność postawiła przed Doktorantką zadanie dodatkowe, polegające na ustaleniu informacji biograficznych o ks. Stanisławie Roehle. Obecnie kolekcja znajduje się w posiadaniu Mikołaja Cholewicza kolekcjonera z Warszawy.

Doktorantka zmierzyła się zatem z zadaniem poniekąd pionierskim, wymagającym zastosowania połączonych kompetencji historycznych w zakresie interpretacji tekstu (treść korespondencji) oraz źródła ikonograficznego (ikonografia karty pocztowej i fotografii). Ponieważ materiał źródłowy jest równocześnie materiałem ilustrującym zakres wykonanej pracy analitycznej, zatem umieszczenie w rozprawie całej bogatej reprezentacji kart pocztowych było decyzją merytorycznie uzasadnioną. Jednocześnie sposób w jaki opracowanie naukowe kart zostało wykonane czyni ten materiał integralną częścią rozprawy, a zarazem pozwala na udane połączenie z jednej strony refleksji historycznej i teoretycznej z kompetencją analityczno-interpretacyjną oraz kreatywnością opracowania. Doktorantka swoje spostrzeżenia i wnioski starała się, tam

gdzie było to możliwe, konkretyzować odnosząc je bezpośrednio do przykładów kart pocztowych z kolekcji.

Struktura pracy, zawartość rozdziałów i sposób prezentacji kolekcji

Przedłożona rozprawa liczy 580 stron. Jej obszerność i złożona struktura wymagają objaśnienia. Rozprawa w swym głównym zrębie składa się z trzech rozdziałów poprzedzonych wstępem i zamkniętych wnioskami końcowymi. Doktorantka rozpoczyna swój wywód wstępem (s. 7-18) wyjaśniającym temat rozprawy i wprowadzającym definicję karty pocztowej, osadzając ją w szerokim kontekście przemian cywilizacyjnych, szybkiego rozwoju komunikacji i turystyki, powiązanych z charakterystycznym dla końca XIX wieku zmiłowaniem do podróżowania oraz utrwalania ulotnych wrażeń na kartach pocztowych. Autorka rozprawy sięga przy tym do polskiej i obcej literatury przedmiotu, wskazując na spór o pierwszeństwo oraz genezę fenomenu pocztówek toczony przez Niemcy i Austrię, gdzie karty wystąpiły najwcześniej. Na tym tle przedstawia podstawę źródłową swojej rozprawy, czyli kolekcję kart pocztowych oraz jej twórcę i pierwszego właściciela - ks. Stanisława Roehlega. Unikatowa i zarazem bogata kolekcja stworzyła możliwość gruntownej i wszechstronnej analizy kart pocztowych od strony wizualnej i komunikacyjnej z podziałem na grupy tematyczne, co jest przedmiotem następujących po sobie trzech rozdziałów.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Dzieje karty pocztowej* (s. 19-52) Doktorantka stworzyła w miarę szeroki kontekst historyczny, służący do prezentacji kart pocztowych, obejmujący warunki ich stopniowego pojawienia się i rozwoju w II połowie XIX wieku, jako formy korespondencji otwartej, zdobywającej ogromną popularność i wręcz tworzącej jak pisze osobną, dochodową gałąź gospodarki, ponieważ rosnące zapotrzebowanie na tą formę komunikacji doprowadziło do rozwoju różnorodnych form graficznych kart pocztowych oraz do ewolucji ich strony wizualnej. Doktorantka podkreśla zaznaczenie momentu przełomowego jakim było pojawienie się karty ilustrowanej, która rozpoczyna szczególny efekt wzrastającej popularności kart na przełomie XIX i XX wieku i prowadzi do specyficznego zjawiska „mody” na zbieranie pocztówek, przeradzającej się w „sport kartkowy” polegający na intensywnej wymianie kart pomiędzy osobami sobie wzajemnie nieznanymi, które pozyskiwały drogą wymiany

interesujące je karty. Doktorantka wskazuje również na tzw. „złoty okres” w rozwoju kart pocztowych, przypadający na lata 1900-1914, co wiąże się z momentem powstania omawianej kolekcji oraz jej najintensywniejszego wzrostu w momencie, gdy karta pocztowa osiąga szczyt zainteresowania, stając się powszechnie dostępnym przedmiotem kolekcjonerskim.

Doktorantka poruszyła ważne kwestie o charakterze teoretycznym, a więc określiła pole badań, definiując kategorie kluczowe odnoszące się do kart pocztowych i ich podstawowych rodzajów, a także określiła ich funkcje komunikacyjno-społeczne. Innym pojęciem kluczowym dla rozprawy, które zostało omówione jest „kolekcja” oraz jej historycznie zmieniający się kontekst społeczny, czyli proces przebiegający od ekskluzywności i elitarności kolekcji dzieł ikonograficznych, należących głównie do arystokracji lub ludzi zamożnych, do upowszechnienia się kolekcjonerstwa i swoistej demokratyzacji pasji kolekcjonerskich, realizowanych między innymi także dzięki powszechnej dostępności kart pocztowych. Warto zaznaczyć, że zaprezentowane ustalenia oraz budowane tezy znajdowały każdorazowo potwierdzenie i punkt odniesienia w kolekcji jako materiale badawczym oraz w zgromadzonym materiale poznawczym.

W rozdziale drugim *Kolekcja kart pocztowych ks. Stanisława Roehlego* (s. 53-183), Autorka rozprawy omówiła szczegółowo wizualną stronę kolekcji, prezentując materiał źródłowy (łącznie 210 kart pocztowych) podzielony na kilka podrozdziałów według zaproponowanej przez siebie klasyfikacji kart na grupy tematyczne: karty pocztowe z wizerunkami miast i krajobrazów; pocztówki fotograficzne, patriotyczne i okolicznościowe oraz varia. Rozdział ten to najbardziej rozbudowana część rozprawy, dodatkowo zawierająca przedstawienie sylwetki ks. Roehlego - twórcy kolekcji (s. 53-70). To bardzo istotny, w całości zrekonstruowany przez Doktorantkę materiał biograficzny, tworzący ważny kontekst historyczny związany z postacią kolekcjonera, który został pozyskany drogą poszukiwań archiwalnych, a następnie interesująco i treściwie znarratywizowany. Wyłaniająca się z tej części pracy badawczej postać księdza intelektualisty i społecznika, osoby doskonale wykształconej najpierw w gimnazjum w Chełmnie, a następnie w seminarium duchownym w Pelplinie oraz na uniwersytecie w Strasburgu, gdzie kształcił się jako stypendysta TPN i we Wrocławiu. Czas studiów, ważny i barwny okres w życiu Stanisława Roehlego związany z podróżami, a z

perspektywy kolekcji czas intensywnego pozyskiwania ciekawych kart pocztowych. Po święceniach kapłańskich w 1911 roku rozpoczął się trwający do okresu wojny czas aktywności duszpasterskiej w różnych parafiach obszaru Pomorza. Doktorantka podkreśla słusznie ważny rys osobowości księdza, który przez kilka lat będąc stypendystom TPN już jako osoba w pełni niezależna finansowo sam staje się od 1915 roku darczyńcą Towarzystwa Pomocy Naukowej dla Młodzieży Prus Zachodnich, a od 1917 roku również członkiem zwyczajnym Towarzystwa Naukowego w Toruniu.

W tym miejscu zgłaszam uwagę krytyczną i zarazem propozycję zmiany. O ile samo przedstawienie portretu ks. Roehlego na tle trudnego XX wieku było zabiegiem wyjątkowo trafnym, a przy tym wzbogacającym kontekst historyczny i personalny, niezbędnym do odczytania wielu kart pocztowych i wyjaśniającym różne okoliczności powstania i rozwoju kolekcji, to umieszczenie go w rozdziale osobnym byłoby z korzyścią dla jasności przekazu i konstrukcji pracy. Konkluzja ta wynika z faktu obszerności rozdziału drugiego i ma charakter uwagi *stricte* konstrukcyjnej.

Rozdział drugi rozrósł się znacząco, co wynika z faktu omówienia każdej z osobna karty wchodzącej w skład kolekcji. Jest to zadanie badawcze wykonane wyjątkowo fachowo i precyzyjnie, pozostające w zgodzie z celem głównym pracy i dążeniem Doktorantki do gruntownego opracowania kolekcji. Jest to rozdział kluczowy, gdyż dokonana w nim została wielostronna analiza materiału źródłowego kolekcji oraz co godne podkreślenia, interpretacja znaczenia pocztówek jako cennego materiału źródłowego o charakterze ikonograficznym z punktu warsztatu historycznego. Najlepiej obrazują rozmiar pracy i osiągnięty efekt erudycyjny karty pocztowe z wizerunkami miast i krajobrazami, które stanowią najliczniejszy i najciekawszy ilustracyjnie trzon kolekcji (121). Doktorantka zastosowała zabieg szczegółowego opisu ikonografii tych kart, a jednocześnie przybliżyła wspomniane miejsca z ich historycznymi nazwami i lokalizacją w obrębie ówczesnych podziałów politycznego terytorium państw, przypomniała ich historię i znaczenie kulturowe, wykonując przy tym ogromną pracę badawczą, znacznie wykraczającą poza standardy opisów stosowanych w krytycznych opracowaniach albumowych i w zbiorach tego typu kart pocztowych. W kolekcji przeważają karty z obszaru Niemiec i ziem polskich pod zaborem pruskim, ale także pojawiają się karty z wielu innych miejsc w Europie, które w latach młodości odwiedził ks. Roehle, w trakcie swoich podróży po Niemczech, Austrii, Szwajcarii i Francji, a także podczas studiów

zagranicznych w Starsburgu i Wrocławiu. Jego korespondencja z licznymi członkami rodziny oraz kolegami ze studiów była źródłem znacznej części kart pocztowych. Jest w zbiorze także wiele kart wysłanych przez księdza na adresy domowe, co świadczy o świadomym zamiarze tworzenia kolekcji. Jedną z zasad tworzenia kolekcji kart było bowiem pozyskanie ich w drodze faktycznej przesyłki (miejsce nadania i dzień nadania na stemplu pocztowym).

Osobną uwagę zwracają także pocztówki fotograficzne (19) przedstawiające osoby blisko związane z księdzem, jego krewnych, znajomych i przyjaciół. Jak słusznie podkreśla Doktorantka jest to najbardziej prywatna i emocjonalna częścią kolekcji, pozwalająca uzupełnić informacje biograficzne o wątki bliskich relacji rodzinnych, życia codziennego, prywatnego, ówczesnej mody i gustów, a także obyczajowości i rytuałów rodzinnych. To istotny wymiar prywatny tej kolekcji, chociaż tylko niektóre z tych postaci udało się Doktorantce rozpoznać i bliżej określić relacje oraz powiązania z ks. Roehle.

Wśród kart pocztowych są również karty posiadające wyraźny motyw patriotyczny, charakterystyczne dla ziem polskich pod zaborami na przełomie XIX i XX wieku, czerpiące inspirację z motywów historycznych, bohaterów i ważnych miejsc, alegorie Polski i elementy heraldyczne oraz symbole narodowe. Funkcją tych kart było budzenie świadomości narodowej i postaw patriotycznych oraz niesienie pokrzepienia w czasach niewoli. Obok motywów historycznych pojawiają się także motywy z kanonu kultury narodowej, czyli postaci literackie i elementy ludowości. Doktorantka dostrzega fakt wpisywania się pocztówek z kolekcji ks. Roehlego w ówczesne trendy kulturowe charakterystyczne dla krajów Europy środkowej związane z codziennością, podróżami, pobytami w kurortach, turystyką i towarzyszącą im potrzebą zachowania wspomnień z podróży oraz dzielenia się wrażeniami z rodziną i znajomymi.

W rozdziale trzecim: *Korespondencja na kartach pocztowych* (s. 185-284) zwrócono uwagę na treść kart pocztowych i jako źródło przekazu informacji oraz materiał pozwalający na prześledzenie okoliczności życia i działalności księdza Roehlego oraz jego rodziny, przyjaciół i znajomych. W tej części rozprawy Doktorantka zastosowała podział chronologiczny, biorąc pod uwagę lata studenckie młodego Stanisława (1904-1911) oraz okres po święceniach kapłańskich (1911-1959), a w jego ramach kolejność chronologiczną związaną z datą stempla pocztowego. Dodatkową informacją, która

zostaje przekazana czytelnikowi jest fakt datowania kart ręką ks. Roehlego – co jest jednym ze świadectw świadomej pracy nad kolekcją i jej uporządkowania. Doktorantka udostępniała wszystkie teksty, również te w języku niemieckim i francuskim, które zostały przetłumaczone. Podobnie jak w rozdziale drugim każdy z tekstów został zinterpretowany a także zaopatrzony w komentarz historyczny dotyczący osób i ich późniejszych losów.

Pracę zamyka konkluzywne zakończenie, po którym została zaprezentowana cała kolekcja kart pocztowych najpierw w zapowiadającym ujęciu kwantytatywnym, a następnie w formie tabelarycznego katalogu opisowego i bezpośredniej prezentacji awersu oraz rewersu kolejnych kart pocztowych. Całość zamyka obszerna bibliografia.

Ocena osiągniętych celów badawczych i merytorycznej zawartości rozprawy

W ramach postawionych celów i zadań badawczych Doktorantce udało się dostrzec i wydobyć z kolekcji spory, momentami zaskakujący potencjał interpretacyjny, a prezentując ją z perspektywy wielorakich funkcji karty pocztowej, w tym zwłaszcza komunikacyjnych i społecznych, wykazała się samodzielnym i kreatywnym podejściem badawczym, opartym na solidnych podstawach poznawczych i warsztatowych oraz zapowiedzianej we wstępie literatury przedmiotu. Uważam, iż wyznaczone przez Doktorantkę ambitne cele badawcze, czyli ukazanie znaczenia kart pocztowych z perspektywy historyczno-społecznej oraz historyczno-komunikacyjnej zostały w pełni osiągnięte i ujawniły w efekcie kilka istotnych osiągnięć tej rozprawy:

- po pierwsze nietrywialnie zaprezentowaną i opracowaną podstawę źródłową w postaci kolekcji,
- po drugie interesujące poznawczo studium analityczno-interpretacyjne kart pocztowych z podziałem na historyczną analizę ikonografii oraz zawartości tekstowej;
- wreszcie po trzecie wyważoną część historyczno-teoretyczną rozprawy, która osadza całość przemyśleń Doktorantki w kontekście historycznym i przedmiotowym, nadając pracy istotny sens poznawczy.

Podsumowując znaczenie rozprawy nie można pominąć erudycyjnego charakteru jaki został nadany pracy wokół zaprezentowania zawartości kolekcji. Zarówno wówczas gdy Doktorantka w rozdziale drugim pracy przygotowała historyczny komentarz do kart z

wizerunkami miejscowości, postaci, motywów patriotycznych ukazanych na kartach, jak i w przypadku rozdziału trzeciego, kiedy powtórzyła zabieg erudycyjny w odniesieniu do osób nadawców i adresatów kart pocztowych – znaczącemu rozszerzeniu uległ materiał historyczny rozprawy, wykraczając poza ramy chronologiczne i merytoryczne kolekcji.

Szczegółowa analiza korespondencji doprowadziła Doktorantkę do wniosku, iż treść kart może zostać potraktowana jako źródło do poznania kultury korespondencji w pierwszej połowie XX wieku, w tym także pewnych tradycyjnych norm obyczajowych (np. związanych z adresowaniem korespondencji do głowy rodziny, co uwidacznia się w kartach przesyłanych przez księdza do jego matki i ojczyma Franciszka Nalazka).

W zakończeniu rozprawy (s.285-296) Doktorantka sformułowała szereg cennych badawczo i trafnych konkluzji odnoszących się do współczesnej roli kart pocztowych jako dokumentu minionej epoki i cennego źródła do badania dziejów miejscowości, regionu ale także w wymiarze szerszym jako źródła do badania wielu zjawisk cywilizacyjnych, historycznych i kulturowych w czasach największej popularności pocztówek na przełomie XIX i XX wieku.

Cennym materiałem, będącym integralną częścią rozprawy są również dołączone do rozprawy teksty uzupełniające, które są świadectwem wielostronnego opracowania kolekcji (s. 297-313). Pierwszy rodzaj materiałów uzupełniających, nazwany przez Doktorantkę „Kolekcja w liczbach” stanowią wizualizacje ujęć kwantytatywnych w formie schematów kołowych, ukazujące różne aspekty kolekcji: język korespondencji; tematykę kart pocztowych; rok wysłania i miejsce nadania kartek; adresy kart; adresaci na kartach pocztowych; miejsca ukazane na kartach; podział miejscowości według krajów; nadawcy kart. Kolejnym elementem opracowania jest kompletny katalog kart pocztowych (s. 314-356) w ujęciu tabelarycznym, zawierający pełną informację o karcie (rodzaj, tytuł, opis wizerunku, data i stempel, inne informacje), a po nim pojawia się spis kart, zdjęć i wykresów, pozwalające na odnalezienie dowolnej karty zacytowanej w rozprawie w miejscu, które zostało przeznaczone do ich pełnej ekspozycji, czyli w części nazwanej Karty (s.361-551), gdzie zostały ułożone chronologicznie. Całość zamyka bogata bibliografia podzielona na źródła archiwalne i opracowania, świadcząc o solidnym merytorycznym przygotowaniu Doktorantki.

Konkluzja końcowa

Stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska **Pani Mgr Agnieszki Mirosławy Nieszporek, zatytułowana: *Kolekcja kart pocztowych ks. Stanisława Roehlego jako źródło do poznania kultury korespondencji pierwszej połowy XX wieku***, przygotowana pod kierunkiem naukowym Promotora prof. dr hab. Krzysztofa Macieja Kowalskiego - spełnia, zgodnie z "Ustawą o Stopniach Naukowych i Tytule Naukowym oraz o Stopniach i Tytule w Zakresie Sztuki", z dnia 14 marca 2003 roku wraz ze zmianami, warunki stawiane rozprawom doktorskim. Jest to rozprawa doktorska, którą charakteryzuje innowacyjny sposób ujęcia tematu dotąd nieopracowanego, a także gruntowne podejście do oryginalnego materiału źródłowego, jak dotąd nadal słabo rozpoznawalnego przez historyków, natomiast w rozprawie zaprezentowanego jako ważny poznawczo i przydatny rodzaj źródła historycznego do czasów XIX i XX wieku. Rozprawa posiada wszechstronnie i erudycyjnie opracowany materiał historyczny, dzięki czemu przedstawia walory poznawcze i stanowi wzorcowe studium opracowania źródła ikonograficznego na potrzeby badania historycznego. Oparta jest na solidnej podstawie teoretycznej, ujawnionej w koncepcji opracowania materiału źródłowego i w przywołanych kategoriach teoretycznych oraz popartej zacytowaną literaturą przedmiotu. Tym samym rozprawa Pani Doktorantki Agnieszki Nieszporek spełnia wszystkie wymienione w Ustawie warunki stawiane przed rozprawami doktorskimi.

Niniejszym wnoszę o dopuszczenie rozprawy do dalszych etapów postępowania doktorskiego i po ich spełnieniu do publicznej obrony.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Wolfgang Jullian', is written in a cursive style.